

УДК 34.023: 347.965:347.919.2

Польська Марія Олексіївна –
адвокат

СУБ'ЄКТИ ВІДНОСИН БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Розкрито поняття суб'єктного складу правової допомоги та безоплатної правової допомоги. Охарактеризовано види безоплатної правової допомоги. Подано класифікацію суб'єктів, які мають право на отримання відповідного виду правової допомоги, а також тих, які можуть її надавати.

Ключові слова: правова допомога; безоплатна правова допомога; первинна та вторинна безоплатна правова допомога; суб'єкти надання правової допомоги; адвокат; органи влади; центр із надання вторинної безоплатної правової допомоги.

Україна є демократичною, соціальною та правовою державою, і не лише тому, що це закріплено в ст.1 Конституції України, а й тому, що людина, її життя і здоров'я стали найважливішими орієнтирами стратегічного курсу розвитку сучасного українського суспільства. Сучасна ситуація характеризується наявністю економічної нестабільності, коливанням курсу національної валюти, плюралізмом політичних поглядів, динамічним змінням законодавчої бази, а також військовими діями на Сході країни, з огляду на що правова допомога з боку держави як гаранта реалізації конституційних прав є особливо значущою.

Водночас не кожна особа може дозволити собі реалізувати право на висококваліфіковану платну правову консультацію. Саме тому було прийнято відповідний Закон України «Про безоплатну правову допомогу», де закладено правові засади щодо здійснення безоплатної правової допомоги найменш захищеним верствам населення.

Попри зазначене, не втрачає актуальності низка практичних питань щодо процесу адвокатської діяльності.

Чи всі без винятку суб'єкти мають право на отримання такої безоплатної правової допомоги? Хто має право на кваліфіковане надання такої допомоги? Саме цим зумовлене обрання зазначеної проблематики для її подальшого наукового осмислення.

Таким чином, метою нашого наукового дослідження є характеристика суб'єктів надання та суб'єктів отримання безоплатної правової допомоги в Україні. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі завдання: визначити поняття правової допомоги та її видів відповідно до чинного законодавства України; охарактеризувати коло суб'єктів надання безоплатної правової допомоги; виокремити види правової допомоги, визначити коло суб'єктів, яким її може бути надано; засновуючись на викладеному матеріалі сформулювати висновки.

Також важливим є визначення методологічної теоретичної бази статті. Отже, у процесі здійснення аналізу стану розроблення проблеми, системного узагальнення теоретичних та практичних знань за основу було взято напрацювання О. А. Банчука, Є. Ю. Бови, Т. В. Варфоломеєвої, Л. Г. Глуценка, Л. В. Іванцової, К. С. Пашенка, Д. М. Сірош, М. В. Стаматіної та ін.

Як влучно зазначає Д. М. Сірош, право на правову допомогу надано Конституцією України (ч. 1 ст. 59), Законом України «Про судоустрій та статус суддів» (ч. 1 ст. 10). Підтвердженням такого положення є відповідне тлумачення Конституційного Суду України, у якому закріплено, що зазначене право є гарантованою можливістю фізичної особи отримати юридичні (правові) послуги [1, с. 102; 2; 3; 4]. Це право визнано одним з невід'ємних прав людини, оскільки його здійснення не може залежати від статусу особи та характеру правовідносин, які виникають під час їхньої реалізації. Вибір суб'єкта правовідносин щодо надання безоплатної правової допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати.

Таким чином, у правовій системі України на нормативному рівні сформовано цілісну систему гарантій, однією з яких є правове забезпечення розвитку та гідного рівня існування особи, реалізація якої відбувається переважно у формі правових відносин.

Для повного та ґрунтовного розкриття суб'єктного складу таких правовідносин необхідно визначити сутність правової допомоги. Згідно з Законом України «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захист цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Відповідно до ст. 1 цього Закону, безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [5].

Також, аналізуючи положення II та III розділів зазначеного Закону, можна стверджувати, що безоплатна правова допомога буває двох видів, які можна розмежувати за критерієм доступу до судочинства. Таким чином, можна виокремити первинну та вторинну правову допомогу як два види такої діяльності, що характеризуються використанням категорії «державна гарантія». Безоплатну первинну правову допомогу слід розуміти як вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їхньої реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Безоплатна вторинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Згідно з ч. 2, ст. 7, 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», до *первинної* правової допомоги можна зарахувати такі види практичних правових послуг, як: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень щодо правових питань; 3) складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (окрім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації; до *вторинної*: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу

в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складання документів процесуального характеру [5].

Попередній аналіз поняття, видів та змісту правової допомоги як окремого виду правової роботи дозволяє детально охарактеризувати суб'єктивну складову правових відносин, у процесі здійснення яких така допомога надається. Зокрема, варто виокремити суб'єктів, які надають правову допомогу, й тих, яким таку допомогу надають. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», а також Конституції України суб'єктами права на безоплатну первинну правову допомогу є всі особи, які перебувають під юрисдикцією України, тобто громадяни України, апатриди, біженці, іноземці.

Щодо суб'єктів отримання вторинної правової допомоги за ст. 14 цього Закону існують певні обмеження. Отже, суб'єктами отримання вторинної правової допомоги можуть бути лише:

1) особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий за суму прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого за Законом України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення; інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб, – на всі види правових послуг;

2) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, які перебувають у складних життєвих обставинах або постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – на всі види правових послуг;

3) особи, до яких застосовано адміністративне затримання;

4) особи, до яких застосовано адміністративний арешт;

5) особи, які, відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, вважаються затриманими;

6) особи, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;

7) особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких, відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, захисник залучається слідчим, прокурором,

слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, а також особи, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі [5].

На підтвердження вищезазначеного, у ч. 3 ст. 20 КПК України закріплено положення, згідно з яким підозрюваному та обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави [6], що засвідчує існування додаткової процесуальної гарантії для випадків надання правової допомоги.

8) особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

9) ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; особи, що були жертвами нацистських переслідувань;

10) особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання її недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

11) особи, щодо яких суд розглядає справу про надання примусової психіатричної допомоги;

12) особи, реабілітовані відповідно до законодавства України [5].

У ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України закріплено положення, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, що надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права, зокрема на безоплатну, яка надається в порядку, визначеному відповідним Законом [7].

Окрім вищезазначених осіб, право на безоплатну вторинну правову допомогу мають також громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язкове дотримання яких надана Верховною Радою України. Іноземці та особи без громадянства, відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, також мають право на таку допомогу, якщо такі

договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу [5].

Суб'єкти правовідносин, які мають право на надання такої допомоги різняться залежно від виду такої допомоги, згідно із Законом України «Про безоплатну правову допомогу». Таким чином, за ст. 9 зазначеного Закону суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є: 1) органи виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) фізичні та юридичні особи приватного права; 4) спеціалізовані установи. До суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні можна зарахувати: 1) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 2) адвокатів, унесених до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу [5].

Відповідно до положень цього Закону, органи місцевого самоврядування можуть залучати до надання безоплатної первинної правової допомоги адвокатів або інших фахівців, а Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги укладають контракти з адвокатами, внесеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, для надання такої допомоги на постійній та тимчасовій основі.

У ч. 2 та 3 ст. 10 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» зазначено, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги в процесі вирішення справ у судах в Україні діє адвокатура [3].

За нормами Цивільного процесуального кодексу України правову допомогу надають адвокати або інші фахівці у галузі права [7]. Таку ж саму ідею підтримує й адміністративне судочинство: ч. 2 ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що для надання правової допомоги під час вирішення справ у судах в Україні діє адвокатура. У випадках, визначених законом, правову допомогу можуть надавати й інші фахівці в галузі права [8].

Окремо варто наголосити на певних особливостях господарського процесуального законодавства. Згідно з положенням ст. 28 відповідного кодексу, повноваження

адвоката як представника може бути підтверджено ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором. До ордеру обов'язково додається витяг з договору, у якому зазначено повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій. Витяг засвідчується підписом сторін договору. Своєю чергою, довіреність громадянина, який є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу та за зверненням якого прийнято рішення про надання такої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [9].

Стає очевидним, що основним кваліфікованим суб'єктом, який може надати як первинну, так і вторинну правову допомогу, є адвокат.

У контексті зазначеного питання привертає увагу Рішення Конституційного Суду від 16 листопада 2000 р., яким до суб'єктів надання правової допомоги зараховано: державні органи України, у компетенції яких надання правової допомоги (Міністерство юстиції України, нотаріат тощо); адвокатуру України як спеціально уповноважений недержавний професійний правозахисний інститут; суб'єктів підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України; об'єднання громадян для реалізації та захисту своїх прав і свобод [4].

Таким чином, на основі аналізу нормативної бази можна висновувати, що наявна законодавча база передбачає надання кожній особі, яка перебуває на території України, гарантоване право на безоплатну правову допомогу. Можна стверджувати, що в Україні наявні правові засади для функціонування та розвитку інституту безоплатної правової допомоги, надання якої набуває двох форм: первинної та вторинної. Відмітною рисою цих видів є особливості доступу до правосуддя та коло суб'єктів, які реалізують своє право на отримання такої допомоги. Наприклад, на первинну правову допомогу може розраховувати будь-яка особа, котра перебуває на території

України, а на вторинну – значно вужче та вичерпне коло отримувачів правової допомоги.

Окрім суб'єктів, які мають право на отримання безоплатної правової допомоги, варто виокремлювати й інших осіб – надавачів такої допомоги. Ними можуть бути органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, спеціалізовані установи (первинна правова допомога), центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги та адвокати, внесені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Однак у процесі поглибленого аналізу чинного законодавства стає зрозуміло, що лише адвокати як особи з відповідним досвідом, знаннями та повноваженнями мають право на надання висококваліфікованої, якісної як первинної, так і вторинної правової допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сірош Д. М. Фінансування витрат на безоплатну правову допомогу в судочинстві України [Електронний ресурс] / Д. М. Сірош // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 2. – С. 102–106. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_2_22. – Назва з екрана.

2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Про судоустрій та статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. – Назва з екрана.

4. Про офіційне тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича від 16 листоп. 2000 р. № 13-рп/2000. – Режим

доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>. – Назва з екрана.

5. Про безоплатну правову допомогу [Електронний ресурс] : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/print1443618810235885>. – Назва з екрана.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – № 11–12. – № 13. – Ст. 88.

7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 37. – Ст. 446.

9. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
